

"ובחנוני נא בזאת" – גמילות חסדים במבחן התוצאה

שר המדע, הרב פרופ' דניאל הרשקוביץ

ברי שהכוונה המקורית של מצוות ניחום אבלים היא שהמנחם יהיה נוכח בבית האבל, יהיה לו לעזר ויעודד אותו בשעת צער. ואולם, מה דינו של מי שרוצה לנחם אך נבצר ממנו להגיע לביתו של האבל? האם מבחינה הלכתית יש ערך לשיחת טלפון מנחמת? האם אפשר לקיים את מצוות ניחום האבל בדרך זו, או שמא עליו לקיים מצווה זו בגופו, ומי שאינו מסוגל להגיע לבית האבל לא יוכל לקיים את המצווה?

כדי להבין את תשובתו יש להקדים ולומר שבכל מצווה יש שני חלקים: מעשה המצווה והתוצאה של המעשה. ברוב המצוות יש להקפיד שמעשה המצווה ייעשה כראוי, ולא די לבחון את התוצאה. לכן, לעתים פגם בכוונה לקיים את המצווה פוסל את המצווה כולה.

ואולם, ביחס למצוות המעשר לומד ה'מנחת יצחק' שפגם בכוונה אינו פוסל את המצווה, שהרי על מצווה זו נאמר במפורש שאפשר לקיימה גם כדי לנסות את הקב"ה, וגם מי שמקיים את המצווה רק כדי לנסותו יזכה לברכה עד בלי די. מכאן שבמצוות המעשר, הצדקה וגמילות החסדים, הקב"ה מעניק שכר לעושה המצווה אף אם המצווה לא נעשתה בכוונה הראויה לה, משום שבמצוות האלה עיקר המצווה הוא התוצאה, ואם הנזקק קיבל את הסיוע הדרוש לו, הרי התקיימה המצווה.

ה'מנחת יצחק' מסיק שגם מצוות ניחום האבלים, אף שראוי שתקיים באופן אישי, בהיותה מצווה של גמילות חסדים (ראו למשל כתובות ח ע"ב, שם מכונים מנחמי אבלים גומלי חסדים בני גומלי חסדים), העיקר בה הוא התוצאה. לפיכך, אף מי שניחם את האבל בטלפון משום שנבצר ממנו להגיע לבית האבל קיים את המצווה, שהרי המטרה הושגה – האבל התנחם מדברי המנחם.

מפסיקה זו אפשר ללמוד עיקרון מוסרי חשוב ביותר: מצוות שתכליתן היא לסייע לנזקק נמדדות לפי התוצאה. במצוות מסוג זה, אף שאין להמעיט בערך הכוונות, יש לתת את הדעת בראש ובראשונה על כך שהזקוקים לחסדינו יקבלו אותם ויפיקו מהם תועלת על הצד הטוב ביותר. דקדוק בכוונות חשוב ביותר בכל המצוות, אך במצוות שבין אדם לחברו שישודן הוא חסד חשובה בעיקר תחושתו של המוטב, השיפור באיכות חייו ומצב רוחו.

נזכור דברים אלו לקראת חג הפסח, שבו זקוקים רבים מאחינו לסייע ורווחה.

בשבת נקרא את הפטרת "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים" (מלאכי ג'), הלא היא הפטרת שבת הגדול. בהפטרה זו יש תקנות סוציאליות חשובות ויסודיות בדבר מצוות המעשרות. מטרתה של המצווה מושגת כאשר המעשרות ניתנים כראוי.

בתוך כך מופיע פסוק מרתק ומאתגר: "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טָרֵף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את אֲרוֹבוֹת השמים וְהִרִיקְתִּי לכם ברכה עד בלי די"

(מלאכי ג', י'). נדמה שהקב"ה מציע לעם ישראל הצעה שאי-אפשר לסרב לה: תנו מעשרות כראוי, ובתמורה תקבלו ברכה עד בלי די. ואם לא די בכך, מחדד הקב"ה: ובחנוני נא בזאת.

ואכן, כך הבינו גם חז"ל את הפסוק, כפי שאפשר לראות בתלמוד הבבלי, מסכת תענית ט ע"א – בתרגום מארמית:

'עשר תעשר' – עשר בשביל שתתעשר. מצא רבי יוחנן את בנו של ריש לקיש תלמידו. אמר לו: אמור לי מה למדת היום! אמר לו: 'עשר תעשר'. אמר לו ר' יוחנן, ומה פירוש המלים? אמר לו: עשר בשביל שתתעשר. שאל אותו ר' יוחנן: מנין לך שמי שנותן מעשר מתעשר? אמר לו הילד: לך ונסה! שאלו ר' יוחנן: והאם מותר לנו לנסות את הקדוש ברוך הוא? והרי כתוב: 'לא תנסו את ה'!' אמר לו הילד: כך אמר רבי הושעיא, אסור לנסות את ה' חוץ במצווה זו, שנאמר: 'הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת' וכו'.

אם כן, כוונת הפסוק כפשוטו היא, שאפשר לבחון את ההבטחה האלוקית בדבר עושר השמור למי שיפריש מעשר מנכסיו לנזקקים. הבטחה זו הביאה את הפוסקים להבחין בין מצוות הצדקה ומצוות הדומות לה לבין מצוות האחרות. להבחנה זו יש השפעה הלכתית בימינו.

ר' יצחק יעקב וייס, זכר צדיק לברכה, שהיה אב בית-הדין של העדה החרדית בירושלים ומגדולי הפוסקים בדור האחרון (נפטר בשנת תשמ"ט), התמודד בתשובותיו ההלכתיות, שכונסו בספרי 'מנחת יצחק', עם מגוון רחב של שאלות, שחלקן קשורות לשאלות מודרניות שלא התעוררו בדורות קודמים. אחת השאלות האלה היא, האם אפשר לנחם אבלים, לא עלינו, בשיחת טלפון ('מנחת יצחק', חלק ב', סימן פד).

מה בפרשה

בחלקה הראשון של הפרשה היא ממשיכה את העיסוק בהלכות הקרבנות. שלא כמו הפרשה הקודמת, שהתמקדה בחובות המוטלות על המקריב, פרשה זו מתמקדת בחובות המוטלות על הכהן. בתחילת הפרשה נדון הציווי על תרומת הדשן – סילוק כמות קטנה של אפר מעל גבי המזבח לקראת השחר והנחתו על רצפת העזרה סמוך למזבח מדי יום ביומו. לאחר מכן באות ההלכות העוסקות בקרבן המנחה, בקרבן החטאת, בקרבן האשם ובקרבן השלמים והאיסור לאכול את החלב. בחלקה השני הפרשה עוסקת בשבעת ימי המילואים – שבעת הימים שקדמו להקמת המשכן, הקרבת הקרבנות והכנת הכהנים לעבודה במשכן, לפי ציוויים בעניין זה שהובאו בפרשת תצווה.

על קצה הלשון – ימי המילואים אז והיום

על-פי יעקב עציון, מעמקים, גיליון מס' 31 (אייר תש"ע)

לפי פירוש זה, ימי המילואים הם הימים שבהם קיבלו הכהנים את תפקיד העבודה במשכן.

ואולם, לרמב"ן יש פירוש אחר בעניין זה: **"והנכון בלשון מלוי ידיים בתורה שהוא לשון שלמות... כי הזר אשר לא תשיג יזו בטרתו להקריב קרבן או לעבוד עבודת המלכות הנה יזו חסרה בעבודה ההיא, וכאשר יכשר לעשות כן הנה יזו שלמה, ראוייה לכל העבודות והמלאכות".**

לפי פירוש זה, מילוי הידיים הוא הרבה יותר ממינוי; מילוי הידיים הוא הכשרה מקצועית, שבלעדיה לא ייתכן המינוי.

כיום המילה מילואים נקשרת בעיקר למכתב הירקוק הקורא לאזרח הישר למלא את חובתו האזרחית ולעזוב את עיסוקיו האזרחיים לטובת שירות מילואים בצה"ל. לאור המשמעות המקורית של המילה מילואים, נוכל לתת משמעות מיוחדת לקריאה זו: מינוי רשמי שהופך את אזרח המדינה מאזרח לחייל. מינוי זה נועד, בין השאר, להכשיר את האזרח לתפקידו במערך הלוחם של הצבא.

בפרשת השבוע מוזכרים קרבנות מיוחדים שהוקרבו בימים שקדמו להקמת המשכן. ימים אלו מכונים 'ימי המילואים' (ראו למשל רש"י ויקרא ח', כ"ח), וגם הקרבנות המוקרבים בהם מכונים בשם 'מילואים' (ראו ויקרא ח', כב' ול"א). מה פשרו של כינוי זה? האם יש קשר בינו לשירות המילואים בצה"ל?

כדי להשיב על כך עלינו לשוב לספר שמות, שבו מופיע הציווי על הכנת הכהנים לעבודה במשכן: **"והלבשת אתם... ומלאת את ידם וקדשת אתם וכהנו לי"** (שמות כ"ח, מ"א). במה בדיוק מילאו את ידי הכהנים? על כך משיב רש"י: **"כל מלוי ידיים לשון חנוך, כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה הוא מלוי, ובלשון לעז כשממנין אדם על פקידת דבר, נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין ג"ט [=כפפה] בלעז, ועל ידו הוא מחזיקו בדבר".** כלומר, מילוי היד הוא למעשה מינוי לתפקיד, ומקור הביטוי בנוהג עתיק למסור כפפה ביד הממונה, כסמל לכך שמעתי התפקיד בידו. נראה שכאן גם המקור לניב השגור להרים את הכפפה, ביטוי לקבלת אחריות לתפקיד מסוים.

במצוות החוק - הכרת הטוב: מגאולת מצרים ועד ימינו

רבקה רביץ, מנהלת לשכת יושב-ראש הכנסת

ואכן, אילו הכרת הטוב הייתה רק מעין "חזר תשלום", מעין חובה לנהוג בהדדיות כלפי המייטיב, לא היה מקום לדבר על הכרת הטוב לעפר או למים. ואולם, חכמים ביקשו ללמדנו שהכרת הטוב היא מעל ומעבר להתחשבות קטנונית, ולכן היא קיימת לא רק כלפי האל והאדם אלא גם כלפי הדומם.

דומה שמסיבה זו נקבע בהגדה של פסח ש"חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים": מאחר שקריאת ההגדה נועדה כאמור לחדד את תחושת הכרת הטוב באדם, ברור שהאדם נדרש, קודם לכל דבר אחר, להבין כיצד תרמה יציאת מצרים לו עצמו. רק כאשר יראה האדם "את עצמו כאילו יצא ממצרים" הוא יוכל לחדד היטב ולהעמיק את תחושת הכרת הטוב בקרבן, ותחושה זו היא היסוד והבסיס לאמונה בבורא עולם. הכרת הטוב היא חובה בסיסית ביחסים שבין אדם לאדם, ומן הראוי שתשמש מצפן ליחסים שבין אדם לאדם.

עם סיום כנס החורף של הכנסת דנה הכנסת בחוקים לא מעטים אשר תכליתם העיקרית היא לבטא את הכרת הטוב של החברה כלפי מי שתרמו לה יותר מכול – אזרחיה הוותיקים. למשל, נדונה החובה לייחד מקומות חנייה שמורים לקשישים ברשויות מקומיות ובחניונים ציבוריים, הוצע להגדיל אותיות בדוחות והוחלט להוסיף מענק לפדויי שבי קשישים. חקיקה זו מבטאת את ההכרה של החברה בחוב שהיא חבה למי ש'בעשר אצבעות' בנו את המדינה והובילו אותה לרווחה כלכלית.

חכמינו זיכרונם לברכה אמרו, ש"כל הכופר בטובתו של חברו כאילו כופר בטובתו של המקום ברוך הוא", ומכאן שחברה הזוכה להכיר בטובה אשר גמלו לה חברה תזכה בסופו של דבר להכיר גם בטובתו של הקב"ה.

אחד הקרבנות המיוחדים שבהם עוסקת הפרשה הוא קרבן השלמים. כך נאמר עליו: **"וזאת תורת זבח השלמים... אם על תודה יקריבו והקריב על זבח התודה חלות מצות בלולות בשמן..."** (ויקרא ז', י"א). קרבן השלמים נועד לבטא את התודה שמכיר האדם לבוראו על כל החסד שגמל לו.

שבת זו שלפני חג הפסח נקראת 'שבת הגדול' על שם הנס הגדול שנעשה בשבת זו, ככתוב: **"דברו אל כל עדת ישראל לאמור בעשור לחודש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבות, שה לבית"** (שמות י"ב, ג'). נס זה מכונה נס גדול משום שהשה היה האליל של המצרים, ודווקא אותו הכינו היהודים לשחיטה, בעוד המצרים רואים ואינם מתנגדים. נס זה היה תחילתו של השחרור הגדול של עם ישראל ויציאתו מעבדות לחירות, ומשום כך רבים נהגו לקרוא בשבת זו חלקים מההגדה של פסח.

קריאת ההגדה נועדה לא רק לפרסם את הנס שנעשה לנו ולהחדיר בנו את יסודות האמונה, אלא בעיקר להשריש בנו את החיוב הגדול של הכרת הטוב כלפי הבורא, שהוציא אותנו מארץ מצרים, מבית עבדים, והביאנו אל הארץ הזאת. הכרת הטוב מלווה את כל התהליך של גאולת מצרים, החל במכות וכלה במתן תורה למרגלות הר סיני.

כזכור, במכות דם, צפרדע וכינים אהרן הכהן הוא שנצטוו להכות את היאור ואת הארץ. המפרשים הסבירו שתפקיד זה לא הוטל על משה רבנו משום שמה היה חייב תודה ליאור, שהגן עליו בהיותו תינוק בתיבה שעשתה בעבורו אמו, ולעפר, שהסתיר מעין כול את המצרי שהוא הרג, וכן הגן עליו מחרב פרעה.